

AYDINLANMACILIK, TOPLUM DÜŞÜNÇESİ VE KARL MARX

DOĞAN GÖÇMEN

Aydınlanmacılık, insanın taksiratlı reşit olmayan durumunun son bulmasıdır. Reşit olmamak, başkalarının güdümü olmadan aklını kullanamama beceriksizliğidir. Reşit olmama durumunun taksiratlı olmasının nedeni, aklın kusurundan değil ama birisinin kendi aklını kullanmasında yeterince kararlılık ve cesaret gösterememesidir. Bundan dolayı aydınlatmacılığın şiarı, sapere aude! yani kendi aklını kullanma cesaretine sahip ol'dur.

Immanuel Kant

Din, doğaya bakış, toplum, devlet düzeni, her şey en acımasız eleştiriye tabi tutulmuştur; her şey aklın mahkemesi karşısında ya varlığını gerçekleştirmeli veya varlığına son vermelidir. Düşünen akıl her şeyin tek ölçüsü olarak kabul edildi. O devir Hegel'in deyişiyle her şeyin tersine çevirildiği çağıdır.

Friedrich Engels

1

Aydınlanmacılık Nedir?

Aydınlanmacılığın İngilizce karşılığı *Enlightenment*, Almanca karşılığı ise *Aufklärung*'dur. Aydınlanmacılığın bu iki dildeki karşılığı arasında birisi daha çok pratiği, diğeri ise daha çok teoriyi çağrıştıran ama birbirini tamamlayan önemli bir fark olduğu kanısındayım. *Enlightenment* sanki yürünen uzun veya kısa ama karanlık bir yolun engebelerinin ve dolambaçlarının görülebilmesi için ışıklandırma eylemiymiş gibi bir duygu uyandırıyor. *Aufklärung* ise daha çok önünüzde duran bir durum veya bir şey hakkında etraflı bilgi edinip öğrenme ve bilgilendirme eylemidir. Belki bu farktan dolayı İngiliz, Fransız ve Alman aydınları arasında bir karşılaştırma yapıldığı zaman, İngiliz ve Fransızların politik sistemlerini devrimci yoldan değiştirirken, Almanların *düşünceyi devrimcileştirdiği* (Heinrich Heine) söylenir. Bu fark Aydınlanmacılığın birbirini tamamlayan iki boyutunu vurgular.

Aydınlanmacılık her şeyden önce bir dünya görüşüdür; bünyesinde oldukça farklı hatta birbiriyle çatışan görüşleri içerse de, ekonomi ve sosyoloji, devlet ve politika, felsefe ve tarih anlayışı gibi bazı temel konularda feodal, teokratik toplum ve dünya görüşünün karşısında genel bir bütünlük arzeder; ama Aydınlanmacılık aynı zamanda bir toplumsal harekettir. Ona bu özelliği kazandıran, onun ileriye dönük ortak bir amaç etrafında insanları harekete geçirip düşüncelerini toplumsal güce dönüştürmüş olmasıdır. O halde, Aydınlanmacılık, sanıldığı gibi sadece bir felsefe ve edebiyat, kısacası bir düşünce akımı değildir, aynı zamanda feodal *Ancien Régime*'i aşmayı amaçlayan köklü ve kapsamlı yeni bir dünya ve toplum görüşüdür. Aydınlanmacılığın toplum düşüncesinin yeniliği, onun gelişim ve ilerleme, eşitlik ve uyum arayışından

kaynaklanmaktadır. Yani bir taraftan bireylerin farklı bireysel amaçları ve çıkarları arasında uyum sağlanması, diğer taraftan özerkleşen hatta özgürleşen ama sosyal bir varlık olan bireyin çıkarlarıyla toplumun genel ihtiyaçları ve çıkarları arasında hüküm süren görece çelişkinin ortadan kaldırılmasıdır. Düşüncede henüz toplum ve devlet ayrışmasının söz konusu olmadığı kabul edilse bile, bu iki kurum birbirinin tamamlayıcısı olarak görüldüğü için, her iki kurum birbiriyle uyumlu hale getirilmelidir. Toplumda genel güvenliğin, yani *dirlik ve düzenin* sağlanması için devlete ihtiyaç vardır, ama onun bu görevi yerine getirebilmesi için tekelleştirdiği şiddet uygulama yetkisinin toplumu tehdit eder duruma gelmemesi için bazı önlemler alınarak sınırlandırılması gerekmektedir. John Locke'a göre devlet toplumu tehdit edip, bireylerin özgürlüğünü kısıtlamaya, onların hayatını tehdit etmeye başlarsa, halkın devlete karşı direniş göstermesi doğal bir haktır. Diğer yandan, bir varlık olarak insan ile doğa arasında uyum sağlanmalıdır. Doğa bilinmez ve anlaşılabilir yani açıklanamaz doğaüstü güçlerin hâkim olduğu bir alan değildir. Doğa, insanın keşfedip açıklayabileceği kendine özgü iç yasaları olan, keşfedilip açıklanabildiği oranda da insan yaşamıyla uyumlu duruma getirilebilir bir alandır.

Tarih, bilinenin basit bir tekrarıdır yani tarihsizlikten ibaret değildir; tersine, doğanın olduğu gibi toplumun da bir tarihi vardır. Eskinin evrimle ya da devrimle sürekli olarak aşıldığı, yerine daha ileri sistemlerin konduğu, geri sıçramaların hatta geri dönüşlerin yaşanmasına karşın sürekli olarak basitten daha ayrıntılı örgütlenmeyi gerekli kılan gelişkiye, iyiye, güzele doğru ilerleyen, kelimenin gerçek anlamıyla zor ve karmaşık bir gelişmedir. Aydınlanmacılığın bu tarih kavrayışı, eskinin kendisini hep yenilediğine dair antik Yunan ve ortaçağ tarih anlayışının eleştirisi olarak geliştirilmiştir. Bu nedenle Rousseau'nun, 1762 yılında yayınlanan *Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuk İlkeleri* adlı eserinde Aristoteles'i eleştirmesi bir rastlantı değildir: „doğal bir kölelik durumundan söz ediliyorsa eğer bunun nedeni doğaya aykırı bir köleliktir. İlk köleler güç kullanılarak köle yapılmıştır, köleliklerinin sürmesinin nedeni korkaklıklarıdır.“¹ Rousseau, bu belirlemesiyle, hiçbir toplumsal sistemin kalıcı olmadığını, dolayısıyla hüküm süren toplumsal ilişkilerin de kalıcı olamayacağını vurgulamak istemektedir.

Aydınlanmacılık, toplumların gelişmişlik düzeyine, kültürel özelliklerine, entelektüel ve tarihsel geleneklerine göre biçimler alarak, değişerek öncelikli olarak Avrupa kıtasına oradan da bütün dünyaya yayılmış toplumsal bir harekettir. Server Tanilli'nin ünlü İngiliz tarihçisi Christopher Hill ile uyum içinde belirttiği gibi, on yedinci yüzyıl İngiliz burjuva devrimleri, „yalnız İngiltere çapında değil, bütün bir tarih” çapında olan bir olaydır², ortaçağ karanlığının bitişinin, modern çağın başlangıcının, yani Aydınlanmanın başlangıcının habercisidir. Bu önemli tarihsel olay, 1789 büyük Fransız devrimiyle birlikte Aydınlanmacılığın evrenselleşmesinin ve klasikleşmesinin kaynağı olmuştur. İngiliz devrimlerini hazırlayan düşünceler ve bunların saltanat karşısında elde ettiği politik hak ve özgürlükler, yaklaşık yüz yıl sonra Amerikan bağımsızlığının ve büyük Fransız devriminin hem düşünsel hem de politik ilham kaynağı olmuştur.

Eğer İngiliz burjuva devrimi başlangıç olarak alınırsa üzerinden üç yüz yılı aşkın bir zaman, Aydınlanmacılığın toplum düşüncelerinin ve politik hedeflerinin daha klasik bir örneği olarak kabul edilen Fransız devrimi ölçü olarak kabul edilirse üzerinden iki yüz yılı aşkın bir zaman geçmiştir. Bu nedenle çağımızda insanlığın karşı karşıya bulunduğu sorunlara cevaplar bulabilmek için Aydınlanmacılığın toplum düşüncesini tartışırken izlenecek yöntem son derece önemlidir. Örneğin Aydınlanmacılığın toplum

¹ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuk İlkeleri*, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 59.

² Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Say Yayınları, İstanbul, 1987, c. 3, s. 231. Ayrıca bkz: Christopher Hill, *A Nation of Change and Novelty*, Bookmarks, Londra, 1993.

düşüncesi herhangi bir eleştiriye tabi tutulmadan, önüne koyduğu hedefler ile ortaya çıkan sonuçlar karşılaştırılmadan, bu hedeflerin yeniden anlatılması fazla bir anlam taşımayacaktır. Eleştiri hiç kuşkusuz vazgeçilmez araçlardan biridir, ancak eleştiri geliştirilirken izlenecek yöntem ve belirlenen amaç önemlidir. Aydınlanmacılığın eleştirisine ilişkin izlenecek yöntem ve amaç konusunda kabaca iki eğilimden bahsetmek mümkün: Yeninin karşısında şaşkınlığa düşen ve 'eski iyi zamanlara', değiştirilemez politik istikrara yeniden dönmek isteyen romantizm ve düşüncelerini hem Aydınlanmacılığın açmazlarını hem de romantizmi eleştirerek formüle eden ve yönünü geriye değil geleceğe çevirmiş, Aydınlanmacılığın yani burjuva toplumunun çelişkilerini aşarak yeni daha uygar bir toplum kurmayı amaçlayan Marksizm. Aydınlanmacılığın Nietzsche'den esinlenen hedefsiz postmodernist eleştirisi, içinde birçok bakımdan romantizmin izlerini taşımaktadır ve mevcut düzenin sınırlarını aşmadığı gibi onun birçok bakımdan açıkça savunucusudur da. Son yıllarda sosyalizmin dolayısıyla ilerlemeci düşüncenin peş peşe aldığı ağır yenilgilerden dolayı, Marksizm kitlesel etki bakımından gerilemiş durumdadır. Kendisini yeni biçimlerde belli eden romantizm, Marksizmin zayıflamasına paralel olarak güç kazanmaya başlamıştır. Bu kendiliğinden anlaşılır, çünkü Aydınlanmacılığın kazanımlarını ortadan kaldırmak için, onun açmazlarını eleştiren fakat tarihsel kazanımlarını korumak isteyen Marksist eleştirinin de zayıflatılması, hatta mümkünse ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu nedenle, Aydınlanmacılığa ilişkin tüm tartışmalarda Marx dikkate alınmak zorundadır. Ancak Marx'ın ciddiye alınmak zorunda oluşunun tek nedeni bu değildir. Onu dikkate alınmak zorunda kılan diğer neden, Marx'ın aynı zamanda burjuva toplumunun karşı karşıya bulunduğu sorunlara ilişkin yapılan tartışmalarda en temel sorunların üzerine eğilmiş olmasıdır. Dolayısıyla bugün Marx'ı göz ardı ederek tek bir ciddi bilimsel, felsefi, siyasi ya da toplumsal sorunun aklı başında, ciddi ve anlamlı tartışılması mümkün değildir.

Bunun en iyi örneği toplumsal eşitsizliğin eleştirisidir. Bütün eşitsizliklerin temelinde, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetten kaynaklanan toplumun sınıflara ayrılmış olmasının yattığı, dolayısıyla toplumdaki eşitsizliklerin ortadan kalkması için üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyetin sağlanması gerektiği düşüncesi yeni değildir. Bu düşünce değişik biçimlerde Marx'tan çok önce savunulmuştur, ancak bu düşüncenin bilimsel olarak gerekçelendirilmesi ve uygulanır kılınabilmesi için mümkün yollarının gösterilmesi ilk olarak Marx tarafından gerçekleştirilmiştir. Marx burjuva toplumunun temel sorunlarına eğildiği, bunları bilimsel olarak açıkladığı ve mümkün olabilecek alternatif önerileri geliştirdiği için, kendini sürekli yenileyen Hegel diyalektiği gibi canlı kalmaktadır. Bu nedenle, bu yazımın konusu Aydınlanmacılığın toplum düşüncesi ve Marx'tır.

İnsanın Doğası ve Toplum Düşüncesi

Büyük düşünür Immanuel Kant'ın *Aydınlanmacılığın şiarı, sapere aude! yani kendi aklını kullanma cesaretine sahip ol* diye yazmasının nedeni, o yıllarda özellikle Prusya ve diğer Alman krallıklarında entelektüeller arasında Fransız devrimine ilişkin yoğun tartışmalarda ortaya atılan bir soruya, Fransız devrimine ideolojik dayanak oluşturan Aydınlanmacılık düşüncesinin ne olduğu sorusuna cevap vermektir. Aydınlanmacılığın bütün düşünürlerini birleştiren düşüncelerden birisi insanın en azından gizil olarak *akıllı* olduğudur. İnsan akıllı olduğu için, doğa ve topluma hükmeden yasaları öğrenerek, bilinenerek aydınlanabilir. Aydınlanmak insanın en „kutsal“ hakkıdır. İnsan, Yahudilik ve Hristiyanlık ve daha sonra İslam inancında ifade edildiği gibi, „şeytana uyduğu için günahkâr“ ya da bir halk deyiminde dile getirildiği gibi „çiğ süt emdiği için kötü“ değildir; aksine insan ilkesel olarak iyidir. Ancak insanın iyi olabilmesi için aydınlanması gerekmektedir.

İnsanın aydınlanabilmesi için ise *özgür* olması, düşüncelerini, devletin veya diğer insanların herhangi bir ta-
kibatına uğrama korkusuna kapılmadan açıkça dile getirebilmesi için gerekli toplumsal ve politik koşullara
sahip olması gerekir. İnsan bilgilenebilir, kültür sahibi olabilir, aydınlığa erişebilir, çünkü akıllıdır; bunların
sonucu olarak iyi olabilir, yaşamını rastlantılardan kurtarıp olanakları çerçevesinde, bilgi ve öngörülerinin
ışığında planlayabilir. Bunun tek koşulu, insanın özgür olmasıdır. Yalnız, Rousseau'nun ünlü deyişiyle
insanın *özgür doğmasına karşın her tarafta zincirlere* vurulu olduğu koşullarda, iyi olması mümkün değildir. İyilik
insanın doğasındadır; insan doğayı ve toplumu bu doğasına göre düzenleyebilir. Bundan dolayı
Aydınlanmacılığın şiarı, yani „kendi aklını kullanma cesaretine sahip ol!“ çağrısı, aynı zamanda özgürlüğe
çağrıdır. Eğer bunun elde edilmesi için bir bedel ödenecekse -ki ödenmiştir- Aydınlanmacılığın bütün
düşünürleri, sanatçıları ve siyasetçileri -evrimcisi de devrimcisi de- buna hazırdır.

İnsan akıllı ve iyi olduğu kadar *sosyaldir* de. Platon ve Aristoteles'ten devralınan bu düşünce,
sınırları genişletilerek ve yeniden gerekçelendirilerek, insanın kötü olduğuna dair dini batıl inançların
karşısına konmaktadır. Aydınlanmacı toplum görüşünün çıkış noktası, her şeyden önce özgür *bireydir*.
Ancak bir insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli maddi ve manevi ihtiyaçlarını tek başına üretmesi
mümkün değildir; kendisinin diğer insanlara ihtiyacı olduğu kadar, diğer insanların da kendisine ihtiyacı
vardır. Bu karşılıklı doğal ihtiyaç, insanı sosyal varlık olmaya, diğer insanlarla birlikte yaşamaya zorlar.
İnsanın toplum dışında düşünülmesi mümkün olmadığı gibi, toplum dışında yaşaması da mümkün
değildir. Aydınlanmacılığın toplum düşüncesinde bir insanın diğer insanlarla olan ilişkisi, İskoç
Aydınlanmacılığının önde gelen isimlerinden olan David Hume gibi bazı düşünürlerce sadece işlevsel
olarak gerekçelendirilmiş olsa da, Marx'a ışık tutacak şekilde Kant tarafından formüle edilmiştir: bir
insanın toplum içinde birlikte yaşadığı diğer insanlar, ihtiyacını gidermek ve amaçlarına ulaşmak, yani
kendini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu bir araç değil, aynı zamanda amaçtır da.

İnsan toplum içindeki etkinlikleriyle, bir taraftan doğal maddi ve manevi ihtiyaçlarını giderirken
kendisini gerçekleştirmek ister; arzuladığı bireysel niteliklere ve toplumsal kabul görmeye şu veya bu
oranda kavuşmak ister. Ancak insan sosyal etkinlikleri aracılığıyla kendini gerçekleştirirken, diğer insanlara
da kendilerini gerçekleştirmeleri için alan tanımak, diğer insanlarla *dayanışma* içinde yaşamak durumundadır.
Aksi durumda insanın sosyal varlık olması, yani kendi kendini gerçekleştirmesi -en azından insan olarak-
mümkün değildir. Diğer insanları sırf araç olarak gören bir kimse, kendini de araç durumuna indirger.
Kendisini araç durumuna indirgeyen bir kimsenin, diğer insanları insan değil sadece araç olarak gördüğü
için, kendisinin de insan olması mümkün değildir.³ Biyolojik bakış açısına dayanan ve doğumdan
kaynaklanan imtiyazlar anlayışının Aydınlanmacılığın toplum düşüncesinde yeri yoktur. Aristoteles'e
dayanan, bazı insanların doğal olarak, yani doğuştan köle, diğerlerinin hükümdar ve/veya köle sahibi
olduğu düşüncesi köklü bir şekilde tersine çevrilmiş ve soyu, rengi, sosyal sınıfı, dini, ulusu hatta dili ne
olursa olsun, 1789 Fransız devriminde herkes gerçekten *eşit* ilan edilmiştir. Tek bir şartla: devrimin
amaçlarını kabul etmek. Ne yazık ki, kadının eşitliğinin ilanı için 1917 Ekim Devrimi beklemek zorunda
kalmacaktır. Fakat bu, Fransız devriminin anlamsız olduğunu kanıtlamaz, sadece onun insanın insan olarak
kurtuluşu ilkesi açısından Engels'in deyişiyle yarım bir devrim olduğunu gösterir.

İnsanın insan tarafından sömürülmesi konusunda aydınlanmacı düşünürler ikiye ayrılır: Bazıları
(Locke, Kant), bir insanın bir başkası için çalışmasını, yani ona emeğini satmasını doğal bir ilişki biçimi

³ Burada yeri gelmişken belirtelim: Karşı-Aydınlanmacı Nietzsche'nin „üstün insan“ı (*Übermensch*) Aydınlanmacılığa göre insan
değildir. Çünkü kendisini „üstün insan“ olarak gören insanın, diğer insanları insan olarak görmesi mümkün olmadığı gibi, kendisi-
nin de insan olması mümkün değildir. Zaten bundan dolayı „üstün insandır“.

olarak görürken, diğerleri (Rousseau, Morelly) bunu açıkça reddederler ve hatta dönemlerine göre oldukça ileri bir toplumsal üretim ve paylaşım modeli önerirler.

Aydınlanmacılığa göre insan akıllı, özgür ve eşit olduğu kadar *evrensel*dir de. İnsanın evrenselliği onun ihtiyaçlarının ve doğal özelliklerinin evrensel olmasından kaynaklanır. İnsan, dünyanın neresinde olursa olsun, ihtiyaçları benzer ve hatta aynı olan bir varlıktır. İhtiyaçlarını gidermek için yapmış olduğu üretimin biçimi yerel, kültürel ve diğer özelliklere göre değişebilir, ancak ihtiyaçlar temel olarak aynıdır. İnsan birey olarak ölümlüdür ama insanlık sonsuzdur. Her insanın üretmiş olduğu değerler şu veya bu oranda insanlığın değeri olarak toplu evrensel değerlere eklenir.

Birey, Toplum ve Devlet

Feodal teokratik toplum anlayışı cemaatçidir ve cemaatin çıkarları bireyin çıkarlarının üstündedir. Buna karşın aydınlanmacı toplum anlayışı özel mülkiyete dayalı bireyci burjuva toplum anlayışı olduğu için, bireyi, toplumun ve devletin mümkün olan bütün yaptırımlarından kurtarmaya çalışmaktadır. Özellikle bu noktada Aydınlanmacılığın özgürlük anlayışı birbiriyle uzlaşmaz iki farklı anlama bürünür. Birisi, bireyin devlet karşısındaki hak ve özgürlükleriyle, yani bireyin devlete karşı politik yaptırımlarıyla ilgilidir ki, kanımca bunu tarihsel politik bir kazanım olarak görmek gerekir. Zira devletin birey üzerindeki yaptırım gücünü sınırlamayı amaçlamaktadır. Diğer ise, bireyin toplum karşısındaki özgürlüğüyle ilgilidir. Bu konuda da iki farklı yaklaşımın olduğu söylenebilir: bunlardan biri bir taraftan bireyi toplumsal yaptırımlardan korumaya çalışırken; toplumun, diğer bireylerin çıkarlarını yaralamadığı sürece bireyin amaçlarına ulaşmak için göstermiş olduğu etkinliklere engel olmamasını isterken; diğeri birey ile toplum arasında zorunlu bir çelişki gördüğü ve bireyin toplumla ilişkisini sadece işlevsel çerçevede ele aldığı için, özgür birey anlayışı onları topluma yabancı birey anlayışına götürür. Bunun karşısında, insanı doğasından kaynaklanan özelliklerinden dolayı sosyal varlık olarak tanımlayan Smith ve Hegel gibi düşünürler de vardır ve bunlar burjuva toplumunu aşan yeni toplum düşüncelerine ışık tutmuştur.

Hemen her konuda olduğu gibi devlet konusunda da Aydınlanmacılık içinde genel olarak iki farklı düşünce vardır. Birisi, devleti topluma karşı tanımlar ve ona mülkiyet durumunu ve ilişkilerini özel mülkiyet çerçevesinde düzenleme ve istikrar kazandırma görevi yüklerken; diğeri devleti toplumun tamamlayıcısı olarak görür ve ona topluma yararlı olan ilişki biçimlerini genelleştirme görevi yükler. Temsili demokrasi ve doğrudan demokrasi olmak üzere iki kavramın da savunucuları vardır. Kanımca Rousseau'nun savunuculuğunu yaptığı doğrudan demokrasi düşüncesi, politikayı Machiavelli'nin aksine birilerinin diğeri üzerinde iktidar kurma ve kurulan iktidarı koruma sanatı olarak değil, ama toplumu özgürleştirme ve özgürlüğe yürüme sanatı olarak gören, Marx da dâhil olmak üzere neredeyse tüm düşünürlere kaynaklık etmiştir. Doğrudan demokrasi düşüncesi, temsili demokrasi düşüncesini ret etmektedir, çünkü toplumun yönetiminin bazı kişi ve grupların imtiyazına dönüşmesini ve yönetimin genel otoritesi olmasına karşın tahakküm odağına dönüşmesini engellemek istemektedir. Böylelikle herkesin hem kendi kendisini hem de halkı yönetmesini öğrendiği rotasyon ilkesine dayalı bir cumhuriyet yönetimi önermektedir.

Marksizm ve Aydınlanmacılık

Ekim Devrimi ile başlayan ilk büyük denemenin başarısızlıkla sonuçlanması sonucu, bir taraftan Aydınlanmacılığın temel düşüncelerine, böylece de insanlığa kazandırmış olduğu değerlere, diğeri taraftan

Marksizme karşı, onun Aydınlanmacılığın değerlerini kurtarmaya çalışan ama aynı zamanda açmazlarını da eleştiren düşüncelerine karşı saldırı neredeyse genel bir eğilim halini aldı. Tarih bilinci iyice zayıfladığı için, tarihsel olaylar sanki rastlantıymış gibi görülmeye, politik mücadeleler şu veya bu sınıfın çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan iktidar kavgaları olarak değil, şu veya bu kişinin, şu veya bu grubun öznel, keyfi kariyer kavgaları olarak yorumlanmaya başlandı.

İlericilik ve gericilik saflaşmasında, etnik ve/veya kültürel kökler kıstas alınmaya başlandı. Bu tür düşünceler son yıllarda sol içinde hatta komünist partilerde taraftar bulmaya başladı. Bu türden etnik, sadece kültürcü, ırkçı vb. düşüncelerin insanları ayrıştıran ve/veya birleştiren düşünceler olmaktan çıkması için, Aydınlanmacılığın tarihsel kazanımlarını savunmak, kendi tarihsel kazanımlarına ihanet eden burjuvaziye karşı Marksistlere düşen bir görev olmuştur. Aydınlanmacılığın tarihin sürekli ilerlediği düşüncesi reddedildiği takdirde, Marksizmin kapitalizm eleştirisi fazla bir şey ifade etmeyecektir. Eleştiri perspektifsizleşecek ve yıkıcı ne istediğini bilmez bir eleştiriye dönüşecektir.

Oysa Aydınlanmacılık, insanın tarihin akışını rastlantılardan kurtarıp geleceği kendi eline alabileceği düşüncesini, ortaçağın karanlık “böyle gelmiş böyle gider” düşüncesine karşı kazanmıştır. Bu düşünce Marksizme de kaynaklık etmiştir. Bilincin doğada ve toplumda yaşanan olayların anlaşılmasını sağlayan, geleceğe ışık tutan bir olguya dönüşebilmesi için, insanın kendine güvenmesi ve geleceğini kendi eline alması gerekir. Toplumsal kurtuluş hareketleri akıllı bir güç olabildiği oranda, Marx’ın deyişiyle toplumu akıllı bir şekilde düzenleyebilir.

Friedrich Engels, 1877’de Aydınlanmacılığa ilişkin, „Biz bu akıl uygarlığının idealize edilmiş burjuva uygarlığından başka bir şey olmadığını; sonsuz adalet düşüncesinin burjuva adalet sistemi içinde gerçekleştiğini; eşitliğin yasalar karşısında formal eşitlik anlamına geldiğini; insan haklarının esaslarından biri olarak açıklananın burjuva mülkiyeti olduğunu artık biliyoruz”⁴ diye yazarken, Marksizm ve Aydınlanmacılık arasındaki kesin ayrıma işaret ediyordu. Burjuvazinin tüm idealleri ya biçimselliğin sınırlarını aşmamış ya da özel mülkiyetin sınırlarına çarpıp kalmıştır. Eşitlik, yasalar karşısındaki eşitliğin sınırları dışına çıkamamıştır. Özgürlük, burjuvazinin mülkiyet ve sömürü özgürlüğü anlamına gelmektedir. Dayanışma ilkesinin pratikte yerini bireylerin birbirleriyle acımasız rekabeti almıştır.

Aydınlanmacılığın idealleri, çarpık biçimde de olsa, en geç Fransız devrimiyle gerçekleşmiştir. Böylece Aydınlanmacılığın tarihsel rolü sona ermiştir. Kitleleri devrime hazırlayan ideallerle, bu ideallerin ortaya çıkardığı toplumsal sistemin özellikleri ve insanlara vaat ettiğiyle sunduğu olanaklar arasında büyük fark vardır. Bazı Aydınlanmacı düşünürler de dâhil birçokları devrime sırt çevirmeye başlamıştır. Bazıları eski feodal, teokratik sisteme geri dönüşü savunurken, diğerleri kurtuluşu *akıl* yerine *duyguyu* geçirmekte görmüştür. Marx bu tartışmaları yakından takip etmiştir. O, Aydınlanmacılığı tarihsel bir olgu olarak kavramaktadır ve dolayısıyla burjuva toplumunu feodal toplum karşısında tarihsel bir ilerleme olarak görmektedir. Ancak insanlığın kurtuluşu için burjuva toplumunun sorunlarının da aşılması gerekmektedir. Bundan dolayı Marx’ın çabası, bir taraftan burjuva toplumunun „anatomisi” olarak gördüğü ekonomiyi anlamaya yönelirken, diğer taraftan da burjuva toplumunun tarihsel ilerici yanlarını kurtararak aşmanın koşullarını ve araçlarını bulmayı hedeflemektedir.

Server Tanilli, diyalektik materyalizmi kastederek, *bilimlerin o zamana değin yaptıkları bütün fetiblerin bir ürünüdür bu sentez* diye yazmakla, Marksizmin Aydınlanmacılığın bir çocuğu, ama aynı zamanda onun yadsıması olduğunu ifade etmektedir. Zira Marksizm, Aydınlanmacılığın basit bir devamcısı değildir. Aynı

⁴ Friedrich Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, MEW, c. 20, s.17.

zamanda yadsımasıdır da, çünkü burjuva felsefesinin karşısında o, Marx'ın diyalektik yöntemine dayanarak kurduğu materyalizmi, diyalektik materyalizmi, böylelikle en ileri bilimi temsil etmektedir. Hem modern materyalizm hem de diyalektik burjuva aydınlanmacılığının ürünüdür hiç kuşkusuz. Fakat bunların Marksist felsefe çerçevesinde ulaşılmış olduğu sentez, burjuva felsefesinin yadsıması ve böylelikle Marksizmin bilimsel felsefesidir : „Batı'da 19. yüzyılda başlayan burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki karşıtlık, felsefe plânındaki temel bölünüşü de belirleyecektir. Artık 'düşünceli' felsefe burjuvazinin, 'diyalektik materyalizm' de işçi sınıfının dünya görüşleri olarak çatışmaya başlayacaktır.”⁵ Kısacası Marksizm „her yeni teori gibi, önce hazır bulunan düşünce malzemesiyle başlayan”⁶, ama kökleri ekonomik gerçekliklerde yattığı için, hazır bulunan düşünce malzemesini kısa sürede aşacak olan bütünlüklü, burjuva toplumunu aşmayı amaçlayan diğer alternatif toplumsal projelerin tersine, istekler yığını değil, ama kapsamlı, kapitalist toplumun iç çelişkilerini ve bunların zorunluluğu olarak değişimin kaçınılmazlığını açıklayan bilimsel bir toplum düşüncesidir.

Marksizm bu bütünlüklü bilim ve felsefe anlayışından hareketle insanlık tarihinde ilk defa insanın kapsamlı ve köklü kurtuluşunun mümkün olduğunu teorik olarak gerekçelendirmiş ve pratik olarak mümkün olduğunu göstermiştir. Bu kurtuluş, doğanın ve bütün canlıların metalaşmış halinden kurtuluşu, dayanışma ilkesine dayalı olarak insanın insan tarafından sömürülmesinin son bulması, bireyin toplum içinde gerçekten özgürlüğü ve toplumun tarihsel olarak oluşmuş olan bütün siyasi tahakküm kurumlarından kurtuluşu anlamına gelmektedir. İnsanlık tarihinde felsefe ve akıl ve o çok arzulanan dayanışmacı, kimsenin diğerlerinin kuyusunu kazmadığı, herkesin herkesi el üstünde tuttuğu toplumsal durum nihayet gerçeklik olacaktır.

⁵ Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş*, Say Yayınları, İstanbul, 1985, s. 70.

⁶ Friedrich Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, s. 16.